

2. Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика): [навч. посіб.] / В.В. Голіна – Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. – 120 с.
3. Профілактика злочинів: [підручник] / [О.М. Джужа, В.В. Василевич, О.Ф. Гіда та ін.] ; за заг. ред. проф. О.М. Джужа. – Київ: Атіка, 2011. – 720 с.
4. Юрченко О.М. Засоби інформаційного забезпечення протидії організованій злочинності. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2013. – № 2. – С. 84–92.
5. Стратегія національної безпеки України: затв. Указом Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.
6. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ: постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 878. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF>.
7. Профилактика преступлений: [учеб. пособие] / М.И. Зырин, В.В. Романов. – Минск : Университетское, 1986. – 287 с.
8. Про затвердження Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань: наказ Генеральної прокуратури України від 06.04.2016 № 139. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0680-16>.
9. Джужа О.М. Аналіз загальнодержавних комплексних заходів запобігання злочинам в Україні. Правове забезпечення діяльності міліції/поліції: історія, сучасні проблеми, міжнародний досвід: [зб. наук. праць] / О.М. Джужа, Ю.Ю. Орлов. – Київ : Київ. нац ун-т внутр. справ, 2006. – С. 14–26.

УДК 343.224

БЕКЛЕМІЩЕВ С.О.

НАДАННЯ АМБУЛАТОРНОЇ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ В ПРИМУСОВОМУ ПОРЯДКУ ЯК ВИД ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ

Розглянуто проблеми кримінально-правового характеру надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку як виду примусових заходів медичного характеру. Уточнено природу терміну «психічні розлади».

Ключові слова: примусові заходи медичного характеру, амбулаторна психіатрична допомога, психічне захворювання, психіатрична допомога, неосудність, обмежена осудність, психічні розлади.

Рассмотрены проблемы уголовно-правового характера оказания амбулаторной психиатрической помощи в принудительном порядке как вида принудительных мер медицинского характера. Уточнена природа термина «психические расстройства».

Ключевые слова: принудительные меры медицинского характера, амбулаторная психиатрическая помощь, психическое заболевание, психиатрическая помощь, невменяемость, ограниченная вменяемость, психические расстройства.

The problems of the criminally-legal nature of providing outpatient psychiatric care in compulsory order as a type of compulsory measures of a medical nature are examined. The nature of the term “mental disorders” has been clarified.

Key words: forced medical measures, outpatient psychiatric care, mental illness, psychiatric care, insanity, limited sanity, mental disorders.

© БЕКЛЕМІЩЕВ С.О. – аспірант кафедри кримінального права (Інститут права імені Володимира Сташиса Класичного приватного університету)

Вступ. В умовах прагнення Україні до вступу в ЄС постає питання створення у нашій державі необхідних передумов щодо досягнення цієї мети. Це, передусім, розбудова України як правової демократичної держави. У зв'язку з цим суттєво підвищується її відповідальність перед суспільством та кожним окремим громадянином. Одним з основних обов'язків держави є захист громадян – їх життя, здоров'я, власності, честі, гідності та інших прав і інтересів, що охороняються законом, від суспільно небезпечних посягань, у тому числі й тих, які вчинюються психічно хворими особами. Але в таких випадках кримінальна відповідальність не може бути використана як інструмент впливу на поведінку особи, у зв'язку з чим у кримінальному законодавстві передбачено інститут примусових заходів медичного характеру (далі – ПЗМХ).

Постановка завдання. Наукова розробка та врегулювання проблем, пов'язаних із застосуванням ПЗМХ, обумовлена потребами суворого дотримання принципу законності під час запобігання суспільно небезпечним діянням та злочинам, які вчинені неосудними та обмежено осудними особами, а також задля забезпечення прав особистості під час застосування таких заходів стосовно психічно хворих осіб, які не здатні самостійно реалізовувати свої права та відстоювати законні інтереси.

Важливі теоретичні і практичні проблеми застосування ПЗМХ досліджувались в роботах вітчизняних та зарубіжних науковців, наприклад: Ю.М. Антоняна, С.В. Бородин, Л.Д. Гаухмана, І.В. Жук, Н.Г. Иванова, А.Н. Ігнатова, І.Я. Козаченка, М.М. Книги, Л.Л. Круглікова, Н.В. Кудрявцева, В.В. Лунєва, Р.І. Міхеєва, А.А. Музики, А.В. Наумова, Н.А. Орловської, С.І. Орлова, А.А. Піонтковського, О.Д. Ситковської, Н.С. Таганцева, А.Н. Трайніна, А.І. Чучаєва, М.Д. Шаргородського О.О. Ямкової та інших. Вивчалися також питання щодо визначення видів ПЗМХ, але погляди на цю проблему є дещо дискусійними.

Результати дослідження. У чинному кримінальному законодавстві види ПЗМХ утворюють певну систему, в якій вказані заходи, розміщені залежно від характеру обмежень прав і свобод та потреби у психіатричній допомозі (лікуванні). Відповідно до ч. 5 ст. 19 Закону України «Про психіатричну допомогу», питання про зміну або припинення застосування примусового заходу медичного характеру вирішується судом у разі такої зміни стану психічного здоров'я особи, за якої відпадає необхідність застосування раніше призначеного заходу або виникає необхідність у призначенні іншого примусового заходу медичного характеру [1]. За загальним правилом, як вказано у п. 19 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування» від 03.06.2005 р. № 7, зміна примусового заходу медичного характеру може полягати лише в його пом'якшенні у зв'язку з поліпшенням психічного стану особи (наприклад, у переведенні її з психіатричного закладу з посиленням наглядом до закладу зі звичайним наглядом) чи у скороченні строку перебування у психіатричному закладі [2].

Стаття 94 Кримінального кодексу України (далі – КК) містить у собі вичерпний перелік видів примусових заходів медичного характеру, кожен з них характеризується певним колом обмежень особистих прав та свобод хворої особи. Відповідно до цієї норми до осіб, які вчинили злочини у стані неосудності, обмежено осудності, у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання, в залежності від характеру та тяжкості їх захворювання, тяжкості вчиненого діяння, та з урахуванням ступеня небезпечності психічно хворого для себе або інших осіб, суд може застосувати наступні ПЗМХ:

- 1) надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку;
- 2) госпіталізацію до психіатричного закладу із звичайним наглядом;
- 3) госпіталізацію до психіатричного закладу з посиленням наглядом;
- 4) госпіталізацію до психіатричного закладу із суворим наглядом.

Тут слід звернути увагу, що у КК України (п. 2–4 ч. 1 ст. 94), використання терміну «госпіталізація» указує саме на необхідність лікування психічно хворої особи для досягнення мети примусових заходів медичного характеру, вказаної у ст. 92 КК України, а саме – обов'язкове лікування, а також запобігання вчиненню нею суспільно небезпечних діянь. Стаття 13 КК України 1960 р. визначала «поміщення в психіатричну лікарню», що могло наводити на висновки, що це «поміщення» є ізоляцією, відплатою чи карою і мало на меті саме покарання особи, а не її лікування та покращення стану здоров'я [3, с. 347]. Однак сутність примусових заходів медичного характеру знаходить прояв не лише у ізоляції особи від суспільства, а й у проведенні діагностичних, лікувальних та реабілітаційних заходів, спрямованих на вилікування або поліпшення психічного стану хворої особи, тому адекватно відбиває її використання терміна «госпіталізація».

Отже, першим видом ПЗМХ у цій системі є надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку. Фактично, цей вид ПЗМХ з'явився у КК лише 2001 р., хоча на необхідність внесення такого заходу у КК тривалий час звертали увагу і юристи, і лікарі-психіатри [4, с. 21–22].

Надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку може бути застосоване судом стосовно особи, яка страждає на психічні розлади і вчинила суспільно небезпечне діяння, якщо особа за станом свого психічного здоров'я не потребує госпіталізації до психіатричного закладу (ч. 2 ст. 94 КК). Такі особи підлягають лікарському нагляду та лікуванню в амбулаторних психіатричних закладах.

Надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку може бути застосоване до осіб, що здатні відносно правильно оцінювати свій психічний стан, дотримуватися призначеного режиму, які мають достатньо впорядковану та організовану поведінку, таким, що не потребують постійного контролю зі сторони медичних працівників [5, с. 344].

Надання особі амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку здійснюється незалежно від того, чи призначається особі покарання. Так, у випадку призначення амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку неосудному, здійснення зазначеного примусового заходу медичного характеру покладається на психіатричні заклади органів охорони здоров'я за місцем проживання. Обмежено осудним особам зазначена психіатрична допомога може надаватися залежно від виду призначеного ним покарання: якщо воно пов'язане з позбавленням волі, то здійснення зазначеного примусового заходу медичного характеру покладається на медичну службу кримінально-виконавчих установ, а якщо не пов'язане – на психіатричні заклади органів охорони здоров'я за місцем проживання засуджених. Особам, які вчинили злочини в стані осудності, але до постановлення вироку або під час відбування покарання у них було виявлено психічні розлади, надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку покладається на медичну службу кримінально-виконавчих установ.

Амбулаторна психіатрична допомога передбачає регулярне спостереження особи лікарем закладу, на який покладено обов'язок здійснювати амбулаторну психіатричну допомогу за місцем проживання або за місцем відбування покарання. Таке спостереження здійснюється шляхом періодичного огляду особи лікарем-психіатром, виконання необхідних лікувальних процедур, медикаментозного чи іншого медичного впливу на здоров'я осіб та здійснення соціальної реабілітації. Надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку, особливо якщо вона не пов'язана з виконанням покарання у вигляді позбавлення волі, на наш погляд, є доцільнішою, порівняно з госпіталізацією, оскільки надає можливість жити у звичних умовах, не змінюючи спосіб життя, запобігає її дезадаптації у суспільстві.

У разі ж опору з боку психічно хворої особи чи її родичів, при наданні особі за рішенням суду амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку, відповідно до п. 1.6. «Інструкції про заходи та організацію взаємодії закладів охорони здоров'я й органів внутрішніх справ щодо запобігання небезпечним діям з боку осіб, які страждають на тяжкі психічні розлади», працівники психоневрологічного диспансеру, швидкої психіатричної допомоги звертаються (телефонограмою з подальшим оформленням зазначеного звернення письмово) за допомогою в орган внутрішніх справ, на території обслуговування якого перебуває психічно хворий. Його керівництво забезпечує до призначеного часу (у разі потреби – негайно) і за означеною адресою прибуття працівників міліції для надання допомоги медичним працівникам [6].

Аналізуючи зміст ч. 2 ст. 94 КК України, можна дійти висновку, що надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку здійснюється щодо осіб, які страждають на певні психічні розлади.

Психічний розлад – це змінений психологічний стан людини з нормального на так званий деструктивний. Деструктивність – негативне ставлення людини до самої себе або до інших людей і відповідна до цього ставлення поведінка. Зазвичай це поняття визначається як руйнування, що виходить від людини і спрямоване зовні, на зовнішні об'єкти, або всередину, на самого себе [7, с. 255].

Сам термін «психічні розлади» є дещо неоднозначним і має різні трактування в сферах юриспруденції, психології та психіатрії. Відповідно до Міжнародної класифікації хвороб, психічні розлади не є тотожні таким поняттям, як психічне захворювання або душевна хвороба. Дане поняття дає загальну характеристику різним видам розладів психіки людини. З точки зору психіатрії, не завжди можливо позначити біологічні, медичні та соціальні симптоми порушення психіки особистості. Лише в деяких випадках в основі психічного розладу може

лежати фізичний розлад організму. Виходячи з цього, в МКЗ-10 (Міжнародна класифікація захворювань десятого перегляду) використовується саме термін «психічний розлад» замість «психічного захворювання».

Цей термін, використаний законодавцем, на наш погляд, може тлумачитися як у вузькому значенні, так і в широкому. Так, використовуючи цей термін у вузькому значенні до групи психічних розладів, які, за наявності юридичного критерію, можуть свідчити про неосудність особи, можна віднести короточасні психічні захворювання, що закінчуються одужанням. Якщо звернутися до медичної літератури, то слід зазначити, що до таких захворювань відносяться реактивні психози, алкогольні психози у формі делірію, галюцинозу, параноїду, симптоматичні психози, виняткові стани (патологічне сп'яніння, патологічний афект, пароксизмальні розлади діенцефальної природи з миттєвими порушеннями свідомості та рухової активності) [8, с. 82]. Ці розлади можуть бути причиною нездатності особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, як під час вчинення суспільно небезпечного діяння (неосудність), так і до постановлення вироку або під час відбування покарання.

Крім вказаних психічних розладів та окреслених категорій осіб, надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку може застосовуватися до обмежено осудних. У п. 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування» від 03.06.2005 р. № 7 вказано: «З огляду на те, що надання в примусовому порядку амбулаторної психіатричної допомоги застосовується щодо осіб, які мають психічні розлади, наявність яких саме і є критерієм обмеженої осудності (ч. 1 ст. 20, ч. 2 ст. 94 КК), судам слід враховувати, що до осіб, визнаних обмежено осудними, у разі потреби може застосовуватися лише цей вид примусових заходів медичного характеру» [2]. У даному випадку мова йде про психічний розлад, за наявності якого особа не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними. До таких психічних розладів, на основі аналізу проведеного Б.В. Шостаковичем, В.В. Горіновим, відносяться: шизофренія (випадки ремісії), розлади особистості, органічні психічні розлади, розумова відсталість, епілепсія, афективні розлади, залежність від психоактивних речовин [9, с. 25–27]. А.А. Васильєв до психічних розладів, за наявності яких особа не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними, відносить розумову відсталість, шизофренію у стані ремісії, деякі органічні психічні розлади та ін. [10, с. 62].

Однак такий підхід, на наш погляд, свідчить про дещо обмежувальне тлумачення вказаного терміну, оскільки обмежує надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку лише особам, які страждають на психічні розлади. У такому випадку необхідно окремо передбачити можливість надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку також особам, які страждають на психічні захворювання. Такий вид ПЗМХ, враховуючи результати досліджень зазначених науковців, може бути призначено особам, які страждають на хронічні психічні хвороби або слабоумство і не потребують госпіталізації до психіатричного закладу, у зв'язку з відсутністю небезпеки для суспільства, лікувалися у психіатричних закладах, однак потребують контролю з боку лікарів протягом певного часу, з метою попередження рецидиву захворювання.

Висновки. Таким чином, термін «психічні розлади» має розглядатися у широкому значенні, відповідно до його визначення у ст. 1 Закону України «Про психіатричну допомогу»: «Психічні розлади – розлади психічної діяльності, визнані такими згідно з чинною в Україні Міжнародною статистичною класифікацією хвороб, травм і причин смерті» [1]. Таке визначення цього терміну, на нашу думку, є більш правильним, оскільки охоплює усі групи психічних розладів та захворювань. Тлумачення ж терміна «психічні розлади» у вузькому значенні, здійснене Пленумом Верховного Суду України, не може повною мірою задовольнити потреби правозастосовної практики, оскільки є обмежувальним, а також не відповідає положенням Закону України «Про психіатричну допомогу». Вказаний Закон містить також визначення терміну „тяжкий психічний розлад”, під яким розуміється «розлад психічної діяльності (затмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті), який позбавляє особу здатності адекватно усвідомлювати оточуючу дійсність, свій психічний стан і поведінку» [1].

Список використаних джерел:

1. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22 лютого 2000 р. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 12. – Ст. 444.

2. Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 03.06.2005 р. // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах : 1973–2005 рр. – Х. : Одісей, 2006. – С. 35–48.
3. Спасенников Б.А. Принудительные меры медицинского характера: история, теория, практика / Б.А. Спасенников. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 412 с.
4. Протченко Б.А. Принудительные меры медицинского характера / Б.А. Протченко. – М. : Юрид. лит, 1976. – 103 с.
5. Курс уголовного права. Общая часть. / под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. – М. : Зерцало-М, 2002. – Т. 2 : Учение о наказании. – 464 с.
6. Інструкція про заходи та організацію взаємодії закладів охорони здоров'я й органів внутрішніх справ щодо запобігання небезпечним діям з боку осіб, які страждають на тяжкі психічні розлади : Затв. Наказом Міністерства охорони здоров'я та МВС України № 346/877 від 19.12.2000 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 6. – Ст. 247.
7. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства. / за ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. 2. – 565 с.
8. Первомайский В.Б. Невменяемость / В.Б. Первомайский. – К., 2000. – 320 с.
9. Шостакович Б.В. Клинический опыт применения ст. 22 УК РФ в Центре им. В.П. Сербского за 1997–1999 гг. / Б.В. Шостакович, В.В. Горинов, С.А. Васюков. – Российский психиатрический журнал. – 2002. – № 1. – С. 25–27.
10. Васильєв А.А. Застосування положень норми про обмежену осудність у судово-психіатричній та судовій практиці / А.А. Васильєв // Актуал. пробл. сучасної науки в дослідженнях молодих учених : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – С. 61–64.